

УДК 159. 923. 2

ІЕРАРХІЯ ОЗНАК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**Л.М. Співак**

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри теоретичної та консультативної психології
факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
lubov_spivak@ukr.net

Співак Л. М. Ієрархія ознак національної ідентифікації у студентської молоді. У статті представлено результати емпіричного дослідження ієрархії ознак національної ідентифікації студентів перших-четвертих курсів вітчизняних вищих навчальних закладів. Подано авторське розуміння психологічної сутності процесу національної ідентифікації особистості. Відзначено, що розвиток національної ідентичності інтенсифікує національна диференціація. Основними ознаками цих процесів визначено мову, історію нації, національну територію, національну культуру, літературу і мистецтво, національний характер, національні звичаї та традиції, релігію. Емпірично встановлено, що загалом в ієрархії ознак національної ідентифікації перший ранг займає мова, другий – національні звичаї та традиції, третій – історія нації, четвертий – національна територія, п'ятий – національна культура, література і мистецтво, шостий – національний характер, сьомий – релігія. Виявлено, що відмінності ієрархії ознак національної ідентифікації у студентів різних курсів зокрема є статистично незначущими.

Ключові слова: національна ідентифікація, особистість, ознаки, ієрархія, студенти, студентська молодь.

Spivak, L.M. Hierarchy of student's national identification features at youth. The article presents the results of empirical research of the hierarchy of student's national identification features of the first and fourth courses of domestic higher educational institutions. Authors understanding of the psychological essence of the process of personalities national identification is presented, which consists in the recognition of its own affiliation with a certain nation and its emotional evaluation of this membership. It is noted that the development of national identity intensifies national differentiation. The main features of these processes are defined – language, national customs and traditions, national history, national territory, national culture, literature and art, national character, religion. The specificity of the hierarchy of national identification features in the students of the first-fourth courses in general and at each course in particular is explored and characterized in an empirical way. In general, respondents from the first rank give the language, the second – national customs and traditions, the third – the history of the nation, the fourth – the national territory, the fifth – national culture, literature and art, the sixth – national character, the seventh – religion. The observed differences between the hierarchical series of national identification features among students of different courses in particular were statistically insignificant. Note that the students of all courses put the language in first place, and the last, seventh – religion. Instead, the minor differences in the various courses are related to the remaining five elements of national identification.

Keywords: national identification, personality, features, hierarchy, students, student youth.

Постановка проблеми. Невпинна інтенсифікація глобалізаційних процесів у сучасному світі актуалізує проблему розвитку національної ідентичності представників кожної нації, що забезпечує збереження її аутентичності. В Україні стрижневим завданням Державної Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді визначено розвиток національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів. Із огляду на нагальні державні проєкції та сенситивність юнацького (студентського) віку для розвитку національної ідентичності особистості, у вітчизняній психологічній науці та практиці підвищується значущість досліджень, які присвячено вирішенню цього важливого завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений теоретичний аналіз сучасних наукових психологічних досліджень із проблематики розвитку національної ідентичності у студентів вищих навчальних закладів дозволив установити, що науковців цікавило небагато її аспектів.

У вітчизняній психології О. В. Шевченко зацікавив регіональний аспект впливу національної ідентифікації на становлення «Я-образу» особистості 14-20 рр. Психолог емпірично зафіксувала відмінності у національній ідентичності респондентів із різних регіонів нашої держави. А саме – її вищий рівень у досліджуваних із Західної України, порівняно з південними і північно-східними регіонами. Чинником цих відмінностей визначено специфіку їх світоглядних і характерологічних рис. Натомість позитивну національну ідентичність молоді зумовлено позитивним «Я-образом», національною афіліацією, спрямованістю на цінності нації, високим рівнем ототожнення з нею [7].

В дослідженні Д.В. Піонтовської встановлено психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентів українських вищих навчальних закладів. Психолог емпірично виявила неоднакову інтенсивність розвитку когнітивного та афективного компонентів національної ідентичності у студентів, які навчаються на різних спеціальностях, зумовленою їх специфікою. Так,

на етапі професійного навчання ці компоненти інтенсивніше розвиваються у майбутніх учителів історії України та української мови і літератури. Це пов'язано із систематичним глибоким вивченням ними низки навчальних дисциплін, що інтенсифікують процес розвитку національної ідентичності (історію України, історію української мови та культури, археологію України, українську етнологію, етнопсихологію, усну народну творчість, українську літературу).

Менш інтенсивно вони розвиваються у майбутніх фахівців сфер правознавства, культурології, журналістики, філософії, психології, логопедії та соціальної педагогіки. Таке зниження зумовлено вивченням ними значно меншої кількості навчальних дисциплін, що інтенсифікують розвиток національної ідентичності (історії України, історії української культури, української мови за професійним спрямуванням, культури і техніки мовлення, етнопсихології, релігієзнавства).

Найменш інтенсивно компоненти національної ідентичності розвиваються у майбутніх фахівців сфер лікувальної справи, транспортних технологій (автомобільного транспорту), математики, геодезії. Це пов'язано із вивченням ними на початку професійного навчання лише обов'язкових навчальних дисциплін, які інтенсифікують процес розвитку національної ідентичності (історії української культури, історії України, української мови за професійним спрямуванням) [2].

Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що за межами наукового інтересу зарубіжних і вітчизняних психологів залишилося питання про ієрархію ознак національної ідентифікації у студентської молоді. Визначені ієрархічні особливості матимуть значущість для розробки психологами програм із розвитку національної ідентичності у студентів перших, других, третіх і четвертих курсів вітчизняних вищих навчальних закладів.

Метою статті виступило емпіричне визначення ієрархії ознак національної ідентифікації у студентів перших-четвертих курсів загалом і на кожному курсі зокрема. Досягненню поставленої мети сприяло вирішення низки завдань, що полягали у розкритті психологічної сутності процесу національної ідентифікації, проведенні емпіричного дослідження, встановленні ієрархії ознак національної ідентифікації та національної диференціації студентської молоді й зв'язків між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. За нашою позицією, національна ідентифікація – це процес усвідомлення особистістю власної належності до певної нації та її емоційного оцінювання цієї належності. Інакше кажучи, це усвідомлення особистістю себе як представника нації, суб'єкта та носія її основних ознак – мови, національних звичаїв і традицій, історії нації, національної території, національної культури, літератури і мистецтва, національного характеру, релігії. Кожна із зазначених ознак може забезпечувати інтегративну та диференційну функції в процесі національної ідентифікації особистості [6].

За переконаннями Е. Сміта [3] і співзвучними їм поглядами П. І. Гнатенка і В.М. Павленко [1], національна ідентичність особистості є результатом процесу її ідентифікації з конкретною нацією, що має низку об'єктивних ознак (мова, культура, територія, держава з конкретним політичним самоврядуванням і рівнем економічного розвитку тощо). Згідно з положеннями Г. У. Солдатової [5], підкреслимо, що інтенсифікації розвитку національної ідентичності особистості сприяє не лише механізм національної ідентифікації, а й механізм національної диференціації чи відокремлення.

Для досягнення поставленої мети і вирішення визначених завдань було проведено емпіричне дослідження, в якому застосовувався етнопсихологічний опитувальник, що адаптований В. Ф. Соколовою [4] та модифікований нами [6]. З цього опитувальника нас першочергово цікавили відповіді респондентів на таке запитання: «Прочитайте, будь ласка, уважно презентовані ознаки та визначте, якою мірою кожна з них зближає Вас із іншими представниками Вашої нації». Це запитання стосувалося ознак національної ідентифікації та сприяло визначенню їх ієрархії. В другу чергу досліджуваним задавалося запитання, що пов'язане з національною диференціацією: «Визначте, будь ласка, якою мірою представники Вашої нації відрізняються від представників інших націй за ознаками, що перераховані нижче».

Для відповідей на зазначені запитання студентам пропонувалося використати шкалу, що містить цифри 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7: найбільшою мірою – 1, дещо меншою – 2 і т. ін., а найменшою мірою – 7. Кожну ознаку вони мали позначити лише однією цифрою.

- _____ історичне минуле нації;
- _____ національна територія;
- _____ національні звичаї, традиції;

- _____ національна культура, література, мистецтво;
 _____ мова;
 _____ релігія;
 _____ національний характер [5].

В дослідженні, яке проводилося протягом 2016-2017 років, взяли участь 309 студентів 1-4-х курсів, віком 17-21 рр. із вищих навчальних закладів міст Києва, Рівного, Бердянська і Кам'янця-Подільського. З них – 77 студентів 1-го курсу, 76 студентів 2-го курсу, 79 студентів 3-го курсу і 77 студентів 4-го курсу. За національністю всі респонденти – українці.

Результати проведеного емпіричного дослідження щодо ієрархії ознак національної ідентифікації студентської молоді подано в табл. 1.

Таблиця 1

Ієрархія ознак національної ідентифікації у студентів 1-4-х курсів

№ з/п	Ознаки	Ранги				
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	середній
1.	Мова	1	1	1	1	1
2.	Національні звичаї, традиції	2	4	2	3	2
3.	Історія нації	6	2	5	4	3
4.	Національна територія	5	6	3	2	4
5.	Національна культура, література і мистецтво	3	3	4	5	5
6.	Національний характер	4	5	6	6	6
7.	Релігія	7	7	7	7	7

З табл. 1 помітно, що перший ранг у процесі національної ідентифікації студентської молоді має така ознака, як мова. Студенти усіх курсів вважають, що українська мова найбільшою мірою зближає їх із іншими представниками української нації. Свою позицію вони інтерпретували так: «це моя рідна мова», «це мова, яку я люблю», «це мова моїх предків», «нею спілкуються мої батьки, рідні та друзі», «українську мову ми чули змалечку», «колискові, які співала мені з дитинства моя мама, були на українській мові», «українська мова є державною мовою», «це мова моєї Батьківщини».

Загалом усі респонденти також досить важливого значення надали такій ознаці національної ідентифікації, як національні звичаї та традиції, що засвідчує їй другий ранг. Вони вважають, що зазначена ознака сприяє суттєвому підвищенню рівня їх національної ідентичності. Адже національні звичаї та традиції, ставши частиною їх життя, інтенсифікують усвідомлення ними власної належності до української нації. Окреслені переконання сформувалися в процесі рефлексії студентів про важливість дотримання традицій своєї нації, про їх значення для збереження національної пам'яті. Однак значущість цієї ознаки для студентів різних курсів є дещо відмінною. Зокрема першокурсники і третьокурсники присвоїли їй другий ранг, четвертокурсники – третій, другокурсники – четвертий. Ці студенти вважають, що дотримання національних звичаїв і традицій значно посилює їх тотожність із представниками української нації. До них вони, передусім студенти перших і других курсів зарахували такі, яких дотримуються в їх рідних містах і селах. А саме – звичаїв, які стосуються великих релігійних свят (Різдва, Великодня), весільних традицій тощо.

Порівняно з ними, студенти третіх і четвертих курсів надали згаданим вище звичаям і традиціям другорядного значення. Першочергове значення у них отримали такі звичаї й традиції, на важливості дотримання яких наголошується у контексті національного виховання студентів вітчизняних вищих навчальних закладів. Не менш важливим є й участь студентської молоді в урочистостях із нагоди Дня незалежності України, Дня захисника України, Дня української писемності та мови тощо.

Загалом третій ранг від усіх респондентів отримала така ознака національної ідентифікації, як історія нації. Вони відзначили, що жодна нація не має такої славної історії, як їхня, згадуючи передусім запорізьких козаків. Проте на різних курсах значущість цієї ознаки для студентів суттєво відрізняється. Зокрема другокурсники надали їй найбільш важливого значення, присвоївши другий ранг. У четвертокурсників ознака «історія нації» одержала четвертий ранг, у третьокурсників – п'ятий, у першокурсників – шостий.

На наступному, четвертому рангові всі досліджувані розмістили ознаку «національна територія». Багато з них наголосили на важливості їх спільного проживання із співвітчизниками на території своєї нації. Вони підкреслили, що це їх рідна земля, на якій вони народилися, на якій живуть їх рідні й друзі та яку вони дуже люблять. Водночас значущість цієї ознаки на різних курсах виявилася неоднаковою. Найвищий, другий ранг їй надали четвертокурсники; дещо нижчий, третій ранг – третьокурсники; ще нижчі, п'ятий і шостий ранги – першокурсники і другокурсники, відповідно.

Загалом п'ятий ранг у всіх респондентів зайняла така ознака національної ідентифікації, як національна культура, література і мистецтво. Вони вважають, що аутентичність цієї ознаки (українські танці, пісні, літературні твори, вишивка, картини тощо) також посилює їх тотожність із представниками своєї, української нації. Проте ранги ознаки «Національна культура, література і мистецтво» на різних курсах виявилися неоднаковими. Зокрема ця ознака отримала третій ранг від першокурсників і другокурсників, четвертий ранг – від третьокурсників і п'ятий ранг – від четвертокурсників.

Ознака «Національний характер» загалом одержала шостий ранг від студентів. За їх позицією, низка позитивних якостей національного характеру українців (щирість, волелюбність, гордість, дипломатичність, толерантність, гостинність, обережність, наполегливість, поступливість) дозволяє краще усвідомити власну схожість із представниками української нації та сприяє посиленню такої подібності. Зокрема першокурсники надали їй четвертий ранг, другокурсники – п'ятий, третьокурсники і четвертокурсники – шостий.

Сьомий ранг, як загалом, так і зокрема на кожному курсі студенти надали такій ознаці національної ідентифікації, як «Релігія». Вони дотримуються думки, що релігія є ознакою, яка найменше впливає на процес їх національного ототожнення. Це пов'язано з тим, що небагатьом сучасним студентам властива релігійна віра та дотримання релігійних звичаїв і традицій, які посилюють їх національну ідентичність.

Встановлено, що ієрархічні ряди ознак національної ідентифікації у студентів різних курсів сильно пов'язані між собою попарно. Наявність цих зв'язків визначалася за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Так, сильними виявилися взаємозв'язки між усіма ієрархічними рядами попарно: на першому і другому курсах – 0.607 (достовірність $p \leq 0,05$); на першому і третьому курсах – 0.821 ($p \leq 0,01$); на першому і четвертому курсах – 0.607 ($p \leq 0,05$); на другому і третьому курсах – 0.571 ($p \leq 0,05$); на другому і четвертому курсах – 0.536 ($p \leq 0,05$); на третьому і четвертому курсах – 0.929 ($p \leq 0,01$). Отже, статистично значущих відмінностей між ієрархічними рядами ознак національної ідентифікації в студентів різних курсів не зафіксовано.

Щодо процесу національної диференціації емпірично встановлено, що перший ранг у ньому зайняла така ознака, як мова. Нагадаємо, що такий самий ранг ця ознака отримала від усіх студентів і в процесі національної ідентифікації. Отже, за позицією респондентів мова найбільшою мірою інтенсифікує та посилює їх національне ототожнення. Загалом, як у процесі національної ідентифікації, в процесі національної диференціації другий ранг також належить ознаці «Національні звичаї та традиції». Зокрема ця ознака також отримала високі ранги від студентів (перший, третій і четвертий курси – другий ранг, другий курс – третій). Як і в загальній ієрархії ознак національної ідентифікації, в національній диференціації третій ранг належить ознаці «Історія нації». Зокрема студенти другого курсу присвоїли їй другий ранг, третього і четвертого курсів – третій ранг, першого курсу – четвертий ранг. У процесі національної диференціації дещо вищий, четвертий ранг загалом отримала ознака «Національна культура, література, мистецтво» (в національній ідентифікації їй належить п'ятий ранг). Зокрема першокурсники дали їй третій ранг, третьокурсники – четвертий ранг, другокурсники – п'ятий ранг, четвертокурсники – шостий ранг. Загалом у процесі національній диференціації ознака «Національна територія» отримала п'ятий ранг (в національній ідентифікації їй належить четвертий ранг). Зокрема студенти четвертого курсу надали їй четвертий ранг, першого і третього курсів – п'ятий ранг, другого курсу – сьомий ранг. Загалом в обох процесах, національній диференціації та національній ідентифікації, шостий ранг від студентів одержала ознака «Національний характер». Зокрема їй належать також не досить високі ранги. А саме – п'ятий ранг на четвертому курсі та шостий ранг на перших трьох курсах. Сьомий ранг загалом в обох процесах студенти надали такій ознаці, як «релігія». Зокрема у процесі національної

диференціації на різних курсах ранги цієї ознаки виявилися неоднаковими. Так, четвертокурсники надали їй п'ятий ранг, натомість студенти перших трьох курсів – шостий.

Статистично, за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена доведено, що ієрархічні ряди ознак національної диференціації в студентів різних курсів сильно пов'язані між собою попарно. Так, сильними є зв'язки між усіма ієрархічними рядами попарно: на першому і другому курсах – 0.688 (достовірність $p \leq 0,05$); на першому і третьому курсах – 0.991 ($p \leq 0,01$); на першому і четвертому курсах – 0.786 ($p \leq 0,01$); на другому і третьому курсах – 0.741 ($p \leq 0,05$); на другому і четвертому курсах – 0.634 ($p \leq 0,05$); на третьому і четвертому курсах – 0.848 ($p \leq 0,01$).

Статистично зафіксовано й сильний зв'язок між ієрархією ознак національної ідентифікації та національної диференціації у студентської молоді загалом – 0.964 ($p \leq 0,01$).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Емпірично визначено ієрархію ознак національної ідентифікації у студентів перших-четвертих курсів загалом і на кожному курсі зокрема. Так, загалом встановлено, що перший ранг респонденти надають мові своєї нації, другий – національним звичаям і традиціям, третій – історії нації, четвертий – національній території, п'ятий – національній культурі, літературі та мистецтву, шостий – національному характерові, сьомий – релігії. Зокрема виявлено, що ієрархії ознак національної ідентифікації у студентів різних курсів, незважаючи на певні відмінності, статистично суттєво не відрізняються між собою. Студенти усіх курсів на перше місце поставили мову, а на останнє, сьоме – релігію. Натомість зафіксовані незначні розбіжності на різних курсах стосуються решти п'яти ознак національної ідентифікації. Ієрархія ознак національної диференціації, що значно посилює процес національного ототожнення особистості, суттєво не відрізняється від ієрархії ознак національної ідентифікації. Перспективним для подальшого наукового вивчення вважаємо питання обґрунтування та розробки ефективної психологічної програми із розвитку національної ідентичності у студентів вітчизняних вищих навчальних закладів протягом їх навчання з урахуванням особливостей ієрархічного ряду ознак цього процесу, виявлених на кожному курсі.

Список використаних джерел

1. Гнатенко П.И. Идентичность : философский и психологический анализ / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. – К. : Наукова думка, 1999. – 463 с.
2. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Д.В. Піонтковська. – Острог, 2017. – 20 с.
3. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Д. Ентоні Сміт ; пер. з англ. П. Таращука. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
4. Соколова В.Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Вікторія Федорівна Соколова. – К., 2009. – 203 с.
5. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности / Г.У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.
6. Співак Л.М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія / Л.М. Співак. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – 300 с.
7. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Шевченко. – К., 2005. – 20 с.

References translated and transliterated

1. Gnatenko P.I. Identichnost' : filosofskij i psihologicheskij analiz [Identity : philosophical and psychological analysis] / P.I. Gnatenko, V.N. Pavlenko. – K. : Naukova dumka, 1999. – 463 s.
2. Piontkovs'ka D.V. Psihologichni osoblivosti rozvitku nacional'noї identichnosti students'koї molodi [Psychological Features of Development of Student's National Identity] : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / D.V. Piontkovs'ka. – Ostrog, 2017. – 20 s.
4. Smit Entoni D. Nacional'na identichnist' [National Identity] / D. Entoni Smit ; per. z angl. P. Tarashhuka. – K. : Osnovi, 1994. – 224 s.
5. Sokolova V.F. Psihologichni osoblivosti rozvitku nacional'noї samosvidomosti students'koї molodi zasobami ukrains'koї literaturi [Psychological peculiarities of development of student youth's national Self-consciousness by means of Ukrainian literature] : dis. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 / Viktorija Fedorivna Sokolova. – K., 2009. – 203 s.
6. Soldatova G.U. Psihologija mezhetnicheskoj naprjazhennosti [Psychology of Interethnic Tension] / G. U. Soldatova. – M. : Smysl, 1998. – 389 s.
7. Spivak L.M. Psihologija rozvitku nacional'noї samosvidomosti osobistosti v junosti [Psychology of development of personalities' national self-consciousness at youth] : monografija / L.M. Spivak. – Kam'janec'-Podil's'kij : TOV «Drukarnja Ruta», 2015. – 300 s.
8. Shevchenko O.V. Nacional'na identifikacija u stanovlenni Ja-obrazu osobistosti [National Identification in Becoming of the Person's Self-image] : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / O. V. Shevchenko. – K., 2005. – 20 s.